

Svítilna na kapalném uhlovodíku (část 3)

Petrolejová svítilna na vrcholu slávy

PhDr. Jitka Lněničková

... Tu stály na stole, majolikové spodky, stínidla z měnivého, do všech barev hrajícího skla, lampy slavné, metr vysoké. Oči z toho přecházely... „Ano, starouši,“ vykládala paníčka, „to máš tak: ještě jsem neviděla svatbu, aby nevěsta nedostala několik petrolejových lamp. Když neví někdo, co by poslal, koupí lampu. Všichni lidé dávají novomanželům lampy, všichni! Obvykle dávají po jedné lampě – našim dětem hned po dvou. A tys tak pěkně započal. Ještě kdyby to byly lampy do kuchyně nebo do sklepa, lampy užitečné – ale to jsou účinné kandelábrы, v nichž se nesvítil, které se postaví na almary, na kredenc, všude překáží a k ničemu nejsou ...“

(Ignát Hermann: Otec Kondelík a ženich Vejvara, 1898)

Světlu vládne petrolej

Ignát Hermann vypráví o době asi okolo roku 1880, kdy petrolejové lampy prožívaly dobu své největší slávy. Olejové lam-

Obr. 2. Petrolejové lampy v mnoha podobách patřily do každé domácnosti; ilustrační obrázek Klára Sedlo

provedení, od nejluxusnějších „kandelábrů“ až po jednoduché úsporné lampičky. Tato část bude věnována vývoji pe-

trolejových svítilen zhruba od šedesátých do devadesátých let devatenáctého století.

Stále rostoucí těžba a rafinace ropy tehdy měly spojitost hlavně se světelnými zdroji – petrolej, parafin, benzin, ligroin apod. A i to způsobilo, že vynálezci automobilů sáhli na počátku vývoje nového dopravního prostředku mezi jinými i po tomto zdroji energie, protože látky z rafinované ropy byly dostupné bez problémů ve všech drogeriích a lékárnách. V habsburské monarchii bylo možné koupit různé druhy petroleje. Na trhu byl hlavně levný americký petrolej a mnozí rakouští odborníci tvrdili, že je zbytečné jej dovážet, když jsou v Haliči velké zásoby ropy. Rozvoj rafinace ropy v Rakousku ale stále narážel na nedostatek kapitálu, a tak se sen mnohých o samostatné monarchie petrolejem nikdy nesplnil.

V českých zemích dodávaly petrolej rafinerie v Kolíně (Česká akciová společnost pro rafinování petroleje), Pardubicích (David Fanto & Co.), Kralupích nad Vltavou (Lederer a spol.), Terezově (J. A. Popper), Praze (Josef Puhl), Ostravě (F. Dingler & Co., Anton Himmelbauer & Comp.) nebo Ústí nad Labem (Ústecká továrna na minerální oleje a parafín) (viz obr. 1).

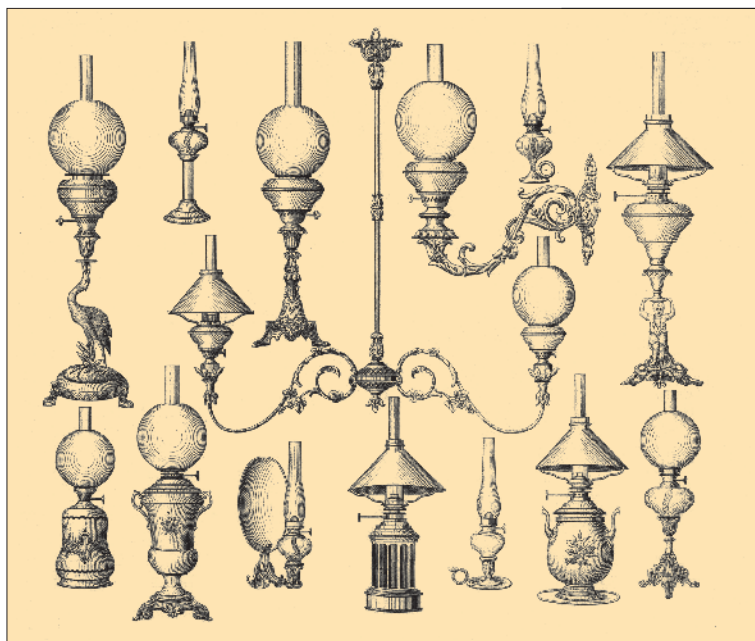

Obr. 1. Inzerát kolínské rafinerie petroleje z roku 1905

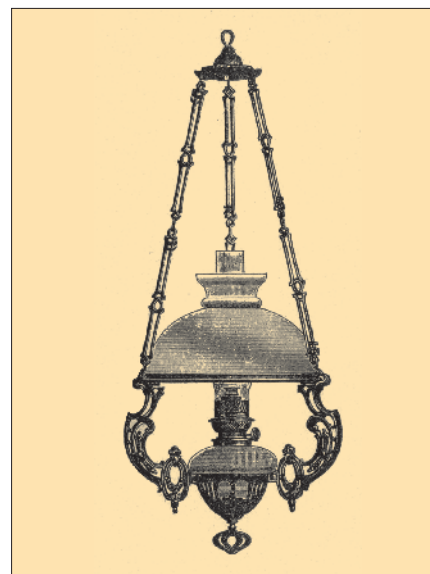
py byly zapomenuty, elektřina byla v plenkách a plynové osvětlení bylo možné jen v okolí plynáren. Všeobecně dostupný a levný petrolej byl tehdy naprosto dominantním světelným zdrojem. Petrolejová svítilna byla tehdy vyráběna v mnoha

Obr. 3. Čtyřramenný petrolejový lustr v pracovně císaře Františka Josefa I. v Hofburgu ve Vídni

Obr. 4.
Různé typy
petrolejových
svítidel
ze 60. let 19.
století

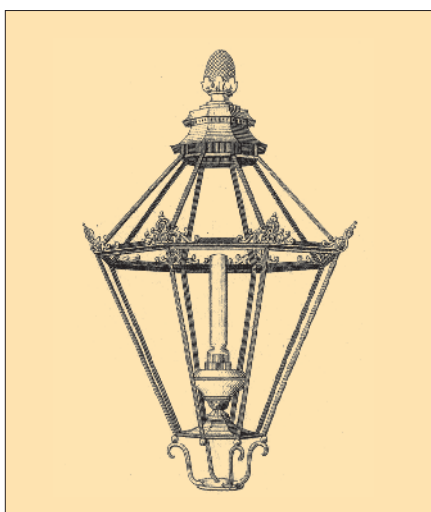

Obr. 8. Petrolejový lustr s jedním hořákem byl v českých zemích nejčastější, okolo roku 1880

Konstrukce petrolejových lamp

Jeden z německých mineralogů 19. století, který se věnoval také používání různých olejů ke svícení, Otto Buchner, napsal: ... lampa ... „se musí líbit tvarem a musí mít správnou konstrukci ... musí mít

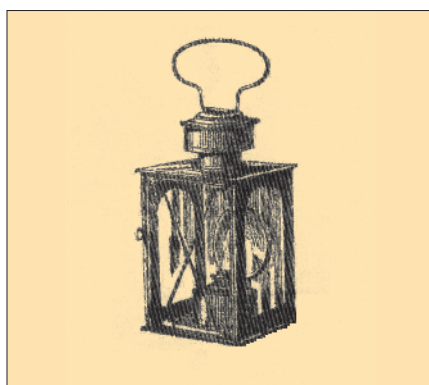
se lze dozvědět z dobové krásné i odborné literatury, kupovali svítidla spíš podle toho, co se jim líbilo a na co měli. A mohli si tehdy vybírat z nepřeberných řad typů svítidel. Vyráběly se bohatě zdobené lampy do salonů, praktické lampy k osvětlování v továrnách, lampy s rámem do stá-

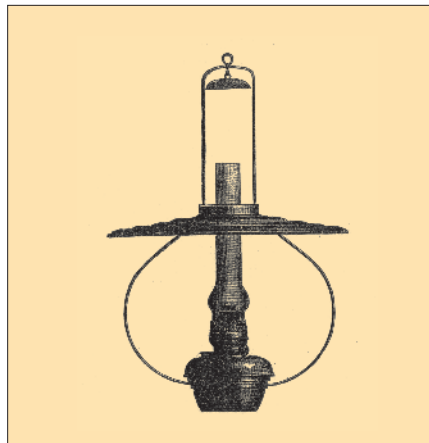
Obr. 5. Pouliční petrolejová lucerna ze 60. let 19. století

těžkou nohu, tak aby pevně stála na stole, ... hořák musí mít správnou konstrukci ...“ atd. Buchner také dodával, že se při koupi svítidel nesmí hledět jen na cenu, protože např. tenký plech hořáků, který se při nasazování cylindru ohýbá, nic nevydrží. Také kladl důraz na používání kvalitních světelných zdrojů. Nermalou pozornost věnoval ve své obsáhlé publikaci i bezpečnosti používání svítidel na tekuté uhlovodíky.

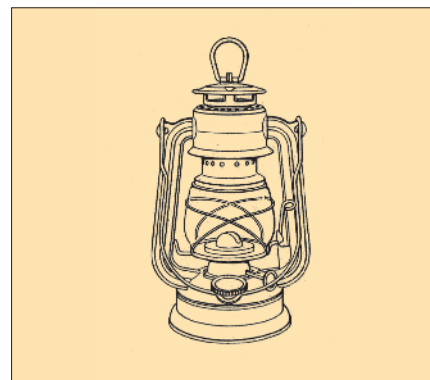
Nevíme, zda se tehdejší zákazníci drželi dobrých rad odborníka, ale nejspíš knihu v převážné většině neznali. A jak

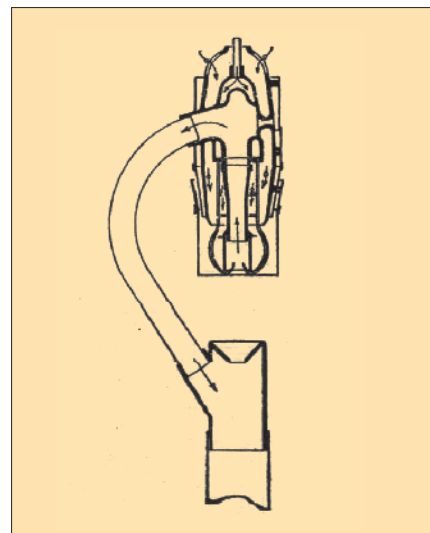
Obr. 6. Petrolejová železniční signální lucerna firmy E. Heger – Vídeň z doby okolo roku 1910

Obr. 7. Běžný typ petrolejového svítidla, které bylo možné použít jako závěsné i přenosné, okolo roku 1900

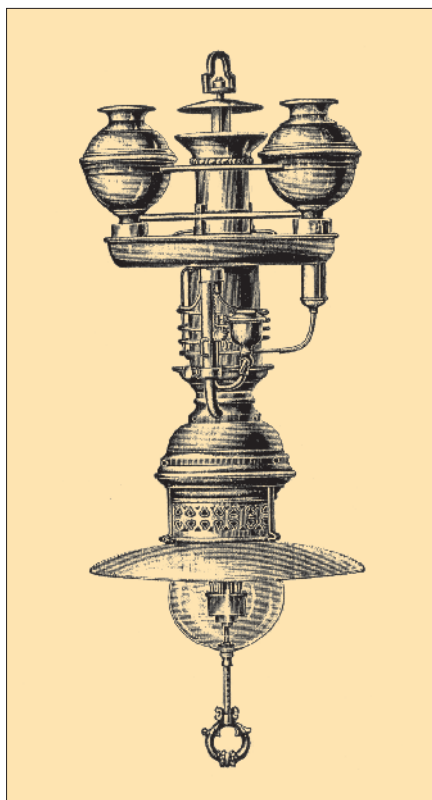

Obr. 9. Petrolejová lucerna odolná proti větru, okolo roku 1900

Obr. 10. Schéma Siemensova regenerativního systému petrolejové lampy

jí, speciální nepřeklopitelné nebo signální lampy pro vlaky, divadelní lampy, svítidla do výkladů (viz Světlo 2/2007), kočárové svítliny, světla pro majáky, stolní lampy, petrolejové lustry, závěsné lampy pro nejrůznější použití, lampy se zrcátky

Obr. 11. Regenerativní petrolejová lampička ve zdokonalené podobě od Julia Schülkeho, okolo roku 1885

Obr. 12. Inzerát klempířské dílny Antonína Brunnera v Praze z roku 1895

nebo plechovými listy pro zvýšení svítivosti, pouliční lucerny apod. (viz obr. 2 až obr. 9).

Na trh přicházely různé novinky. Bylo to především nepřeberné množství nových typů stále zdokonalovaných hořáků (např. Kosmo, Matador, Regina, Brilliant, Meteor, Marcella atd.), speciální mechanická zhasínadla lamp, patentova-

Obr. 13. Petrolejové lampy ze sklářské rafinerie Julius Mühlhaus – Nový Bor z doby okolo roku 1905; Sklářské muzeum Nový Bor

né byly konstrukce svítidel pro speciální účely – široká je např. řada svítidel pro železnice. Objevila se ale i zcela nová řešení, jakými byly např. bezknotové lampy, pro jejichž potřebu byl petrolej před přívodem k plameni zplynován. Na tuto koncepci přišel v roce 1879 slavný německý technik a podnikatel Werner von Siemens a Julius Schülke ji poté s využitím hořáku Regina úspěšně zdokonalil jako tzv. regenerativní petrolejovou lampu nebo Glanzlichtlampe (viz obr. 10 a obr. 11).

Výroba petrolejových lamp a rafinace petroleje se staly důležitým průmyslovým i řemeslným odvětvím, které bylo svázáno s mnoha subdodavateli. Mnoho subdodavatelů později, po masivním nástupu elektřiny, přešlo téměř plynule na dodávky komponent pro elektrická svítidla.

Kovové součásti

Někteří kovovýrobci se specializovali na díly pro hořáky se strojky, které byly nejčastěji z mosazi, méně z niklu nebo mědi. Na trhu byly jednoduché hladké hořáky i hořáky s prořezávanými a tepanými ornamenty. Jiní kovovýrobci často vyráběli bohatě zdobené kovové nohy, zásobníky na petrolej a také více či méně ozdobné konstrukce pro upevnění skleněných krytů. Postavce byly mnohdy v podobě lidských figur nebo zvířat, často byly zdobeny rostlinnými či ornamentálními motivy. Tyto komponenty dodávaly továrny na bronzové zboží (těch bylo ve druhé polovině devatenáctého století velké množství), cínaři a továrny na zboží z cínu a jeho různých slitin. Některé díly dodávaly i smaltovny (viz obr. 12).

Skleněné součásti

Další komponenty petrolejových lamp dodávaly sklárny a rafinerie skla. Tady šlo především o cylindry ze speciálních sklovin odolávajících změnám teploty, o hladké či různě zdobené (malované, leptané, ryté, broušené, zlacené, stříbřené apod.) kryty a zásobníky na petrolej a zejména

kryty cylindrů. S ohledem na nové požadavky finálních výrobců petrolejových svítidel bylo tehdy také zapotřebí technologicky vylepšovat sklovinu. Například byly rozvíjeny různé typy vrstvených sklovin, kde se kombinovaly opálové a čiré vrstvy tak, aby byl zaručen dobrý rozptýl světla. Jakkoliv v tomto případě ještě nelze hovořit o vědeckém přístupu ke světelné technice, jsou zde zřejmé její zárodky.

Obr. 14. Petrolejová lampička z nabídky sklářské rafinerie Julius Mühlhaus – Nový Bor z doby okolo roku 1905; Sklářské muzeum Nový Bor

Vzhledem k tomu, že sklárny a rafinerie často uváděly specializaci výroby, lze vyjmenovat některé dodavatele skleněných komponent petrolejových svítidel. Kryty svítidel, nádržky na petrolej, nohy apod. dodávaly následující sklárny a rafinerie skla: Edmund Kralík – Anina Huť a Jedlová v Orlických horách,

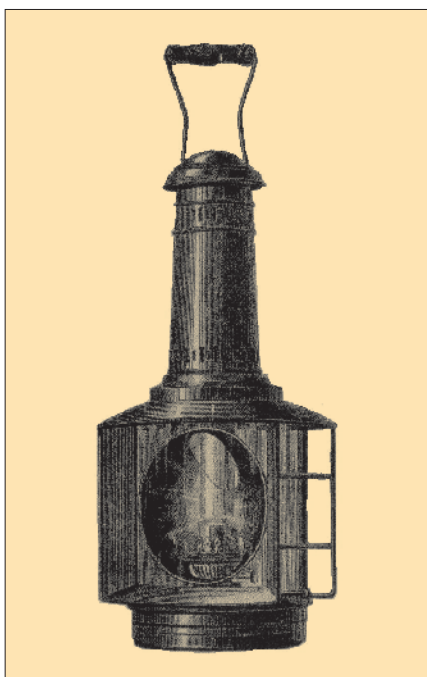
Obr. 15. Nabídka skleněných noh petrolejových lamp z nabídky sklářské rafinerie Julius Mühlhaus – Nový Bor z doby okolo roku 1905; Sklářské muzeum Nový Bor

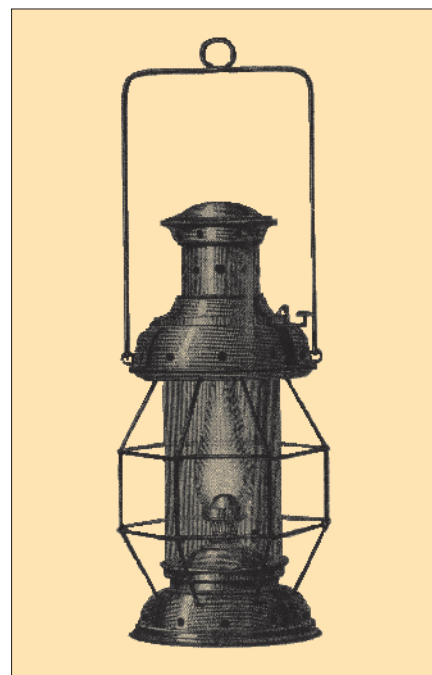
Obr. 16. Nabídka skleněných dekorovaných krytů petrolejových lamp ze sklářské rafinerie Julius Mühlhaus – Nový Bor z doby okolo roku 1905; Sklářské muzeum Nový Bor

A. Kittel dědicové – Chřibská, Adolf Pock – Svor u Cvikova, S. Reich & Co. – hlavně Krásno nad Bečvou a Vsetín, Johann Löetz – Klášterský Mlýn, Wilhelm Kralik – Lenora, C. Stölzle – Suchdol nad Lužnicí, Bratři Rindskopfové – sklárna Barbora u Teplic, W. & J. Stork – Vilémova Huť a Terezín u Radnic na Plzeňsku, Franz Welz – Hrob u Teplic, apod. (viz obr. 13 až 16).

Cylindry vyráběly např. firmy: Stefan Baudisch – Markoušovice u Trutnova (značka Non plus ultra), S. Reich & Co. – Krásno nad Bečvou a Vsetín (značka S. Reich), Josef Inwald – Praha (značky Haubitz-Zylinder, Prima prima crystal), Rakouská společnost sklářských hutí – Ústí nad Labem (značky Monopol, Vienna monopol), Eduard Horn – Kamenický Šenov, Alois Stankmüller – Nový Bor (vlastní patent), Josef Jeikal – Na Hrádku u Ludic, Josef Kavalier – Sázava, L. Reich – Boškov na Moravě, Bratři Rindskopfové – Teplice/Duchcov, W. & J. Stork – Terezín u Radnic, F. & S. Zahn – Skalice u České Lípy.

Obr. 17. Závěsná petrolejová lampa s alpakovým reflektorem a kruhovým hořákem Jupiter od firmy R. Ditmar – Vídeň z doby okolo roku 1900

Obr. 18. Petrolejová lucerna s bezpečnostní mřížkou pro hospodářské provozy od firmy R. Ditmar – Vídeň

Obr. 19. Inzerát firmy Bratři Brünnnerové – Vídeň z roku 1903

Další díly petrolejových lamp

Zakázky na polotovary pro výrobu petrolejových lamp dostávali také výrobci keramiky, kameniny, majoliky a porcelánu (srov. níže R. Ditmar). Zde šlo zejména o nádržky na petrolej a nohy lamp. Dalšími významnými subdodavateli byli výrobci knotů.

Finální výrobci petrolejových svítidel

Ve finále petrolejová svítidla kompletovali specializovaní výrobci svítidel, ale mohli je dodávat také různí výrobci jed-

notlivých komponent (např. rafinerie skla nebo kovovýrobců), jestliže k tomu měli příslušné technické zázemí. Mohlo zde jít o velké komplexy továren, o jednotlivé menší továrničky, větší manufaktu-

Hlavními dodavateli svítidel v českých zemích i celé habsburské monarchii byly především dvě vídeňské firmy. Obě vyráběly široké spektrum petrolejových svítidel, od typů pro průmysl až po nejluxus-

robce petrolejových svítidel v českých zemích Továrna na petrolejové lampy Floriana Krajíčka v Karlíně, jež je doložena mezi léty 1871 až 1895. O produkci firmy se však zatím nepodařilo nalézt žádné dok-

klady. Výroba petrolejových svítidel v devatenáctém století je prokázána i u několika výrobců se širším výrobním programem – např. továrna Siegmunda Egera na Novém Městě (existovala nejméně v letech 1893 až 1917) nebo závod Emanuela Mimry (později Mimra & syn) na Královských Vinohradech. Vlastní petrolejové lampy dodávaly také mnohé rafinerie skla: Karl Hosch – Nový Bor, Julius Mühlhaus – Nový Bor, S. Reich & Co. – Vídeň/Praha (sklární a rafinerie na severní Moravě a v severních Čechách), apod. A lze ji předpokládat u mnoha dalších (viz obr. 21).

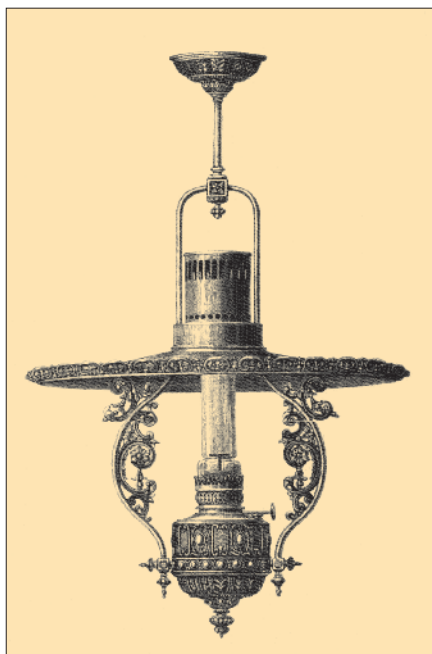
Balení svítidel

Finální výrobci dodávali malé petrolejové lampy někdy v celku, někdy rozložené v krabicích. Velké luxusní petrolejové lampy byly ale pro transport rozloženy na jednotlivé díly a uloženy zpravidla v dřevěných bednách. A zde je možné skončit podobně, jako jsme začínali – u Ignáta Hermanna: „Že náhla bylo zjevno, co obsahuje záhadná bedna. Že sena, z drtin a z hrubého i hedvábného papíru vynořily se součástky dvou – velikých, skvostných petrolejových lamp. Vějvara je pomalu na stole sestavoval, nasazoval a šrouboval, mistr Kondelík beze slova cpal seno do prázdné bedny...“

Závěr

V devadesátých letech devatenáctého století se zdálo, že petrolejová svítidla jdou cestou do zapomnění, že nemají oproti elektřině šanci a že se ztratí jako tolik jiných před nimi. Ale nestalo se to. Jak to bylo s petrolejovými svítilidly ve dvacátém století, o tom bude příští díl.

Pokud není uvedeno jinak, pocházejí obrázky z archivu autorky.

Obr. 20. Závěsná petrolejová lampy, firma Bratři Brünnnerové – Vídeň, rok 1883

Obr. 21. Značka firmy S. Reich & Co. – Vídeň/Praha používaná do roku 1918

ry i malé řemeslnické dílny. Výroba velkých firem se pohybovala v milionech kusů ročně, např. u významné německé firmy Wild & Wessel – Berlín šlo asi o dva miliony kusů (tato firma si m.j. nechala v roce 1865 patentovat hořák Cosmo). Vídeňská firma R. Ditmar zaměstnávala v roce 1890 ve svých závodech ve Vídni, Miláně, Znojmě, Varšavě a Berlíně 700 zaměstnanců a pracovaly pro ni desítky subdodavatelů. Velkých firem bylo v Evropě několik desítek.

Obr. 22. Běžný typ závěsné lampy se zrcátkem české provenience z doby kolem roku 1900 (Foto Jana Kotková)

nější. Starší z nich, firma Rudolf Ditmar, (založena 1841) zahájila v roce 1880 provoz ve vlastní továrně na keramické zboží (majoliku) ve Znojmě, kde vyráběla do roku 1909 m.j. i díly pro svítidla (viz obr. 17 až obr. 18). Tato firma, podobně jako mladší firma Bratři Brünnnerové, (založena 1857) měla zastoupení ve všech větších městech monarchie (v roce 1907 se obě firmy spojily; to již ale dodávaly hlavně elektrická svítidla). Obě také měly nejvíce patentů na jednotlivé komponenty petrolejových lamp a patřily k největším zákazníkům subdodavatelů (viz obr. 19 a obr. 20). Menší výrobci z českých zemí se vedle těchto dominantních producentů na trhu prosazovali jen velmi obtížně.

V devatenáctém století byla pravděpodobně jediným specializovaným velkový-

www.svetlo.info

**nové webové stránky s vylepšeným vyhledávačem
a možností stahovat články v PDF**

